

A cigányság esélyegyenlőségének megteremtése a magyarországi oktatási rendszerben¹

Szabóné Kármán Judit

Összefoglalás

A magyarországi cigány értelmiség kialakulását, helyzetét feltáró doktori kutatásom részét képezi a roma/cigány népesség múltbeli és jelenkori oktatási helyzetének bemutatása.

Az évszázadok óta köztünk élő cigányság túlnyomó többsége aluliskolázott, érettségi, szakma hiányában munkanélküli; segélyekből és különféle juttatásokból tartja el magát és családját, s nagy részük mélyszegénységben, nyomorban él.

A cigányság felemelkedésének egyetlen lehetséges útja a jó minőségű oktatás, ami által képesek kitörni az ördögi körből (iskolázatlanság -> piacképes szakma hiánya -> munkanélküliség -> szegénység, mélyszegénység ->, s mindez újratermelődése a következő generációkban).

A romákra/cigányokra irányuló oktatáspolitikai számos olyan elemet tartalmazott, melyek akadályozták a cigányság iskolázottsági mutatóinak javulását. A múlt tévedéseinek felismerése, bemutatása egyrészt – cáfolva a romák képezhetetlenségére, motiválatlanságára vonatkozó sztereotípiákat – magyarázatot ad a mai helyzetre, másrészt ki is jelöli számunkra az oktatás helyes irányát, módszereit, eszközeit.

Kulcsszavak: cigány óvoda, cigány iskola, szegregált oktatás, minőségi oktatás, deszegregációs törvény, integrált oktatás, interkulturális szemlélet, inkluzív oktatás

Summary

The realization of the gypsies' even chances in the Hungarian educational system

Presenting the educational situation of the roma/Gypsy population in these days and the past is a part of my doctoral research, which presents the situation and the formation of Hungarian intellectual Gypsies.

The biggest part of this minority – who has been living with us for centuries – is uneducated, and for lack of the certificate of final exams and trades they are unemployed ; keep himself/herself and his/her family for financial supports and diverse assignments, and lives in indigence.

The only way of the emergence of Gypsies is the first-rate education, hereby they can break out this diabolical circle (uneducation ->_lack of competitive profession -> unemployment ->_indigence ->_deep indigence and the repetition on the next generation too.)

¹ Elhangzott:” Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban” Nemzetközi Tudományos Konferencia Szabadka, 2009.szeptember 17-19.

The policy of education aimed at Gypsies had lots of elements which hindered the increase of educated-index of Gypsies. The realization and presentation of the faults in the past on the one hand – disproving the stereotypes concerning the unteachable and motivationless of Gypsies- gives explanation to the today's situation, and on the other hand point out the right direction, methods and means of the education.

Keywords: kindergarten only for gypsies, school only for gypsies, detached school, qualitative school, integrated school, law of the even chance,

A magyarországi cigányság oktatásának múltja

A XIV. század óta Magyarország területén élő – évszázadokon keresztül csak orális kultúrával rendelkező - roma/cigány lakosság általános iskolázottságára vonatkozó legrégebbi adatok a XIX. század második felétől állnak rendelkezésünkre; az 1893-as első, részletesen feldolgozott cigányösszeírás – mely a cigányság lélekszámát 275 000 főben állapította meg – szerint a cigányok 90%-a analfabéta. Úgy tűnik, az általános tankötelezettség bevezetését előíró 1868-as Eötvös-féle népoktatási törvény a cigányság beiskolázása szempontjából hatástalan maradt. Az adatgyűjtők fontosnak tartották megjegyezni: „a cigányok gyermekei igen ritkán élvezik az iskola és az óvóintézet áldásait, pedig különösen az utóbbira éppen nekik volna a legnagyobb szükségük”. „A cigányok rendszeres iskolázása, illetve az általános tankötelezettség reájuk való kiterjesztése igazán nem könnyen és egyszerűen foganatosítható” (MSK 1895).

A cigányság körében az írástudatlanság ilyen nagy mértéke azért is megdöbbentő, mert a történelmi Magyarország oktatásának történetét áttanulmányozva már sok korai kezdeményezést láthatunk, amelyek kimondottan a cigányság iskolázottsági mutatóinak javítására irányultak.

Szőnyi Nagy István 1695-ben megjelent Magyar Oskola című munkájából tudjuk, hogy a kolozsvári eklézsián „néhány cigányok is vannak, kik tanulásra édesdedvén szépen olvasnak, némelyek írnak is”. Az 1700-as évek elejéről fennmaradt adatok szerint Kaprinai István tudós jezsuita, kolozsvári, kassai tanár két évig a cigányok oktatásával foglalkozott. Hám János esztergomi érsek, egri kanonok, szatmári püspök pedig iskolát építtetett és adott át a ferencesek kezelésébe cigányiskola számára.

II. József 1783-as cigányrendelete a cigány gyermekek iskoláztatását ingyenessé teszi, s felügyeletét a helyi lelkészekre bízta.

A XVIII. század végétől jelennek meg cigány szerzők munkái; legelőször 1790 körül Visontai Farkas Mihály cigány-magyar-latin szótára. A 19. század közepén id. Boldizsár József kolozsvári cigány zenész Petőfi verseit cigány nyelvre fordítja, majd megjelenik Ipolysági Sági Balogh Jancsi munkája: „Legelső cigány imádságok, amelyet mind a két magyar hazában levő cigány nemzet számára fordította I.B.J.”.

1850-ben Farkas Ferdinánd plébános cigányiskolát alapít Érsekújváron, ahonnan 1858-ban kerül ki az első két végzett tanuló, két cigány lány, akik szolgálók akartak lenni, a plébános ajánlására mindkettőjüket fel is vették cselédnek.

1866-ban jelenik meg Nagyidai Sztojka Ferenc és (Habsburg) József főherceg közös munkája, a cigány-magyar gyökszótár. A főherceg cigánybarát politikáját tükrözi, hogy saját, alcsúti birtokán emberséges körülményeket biztosított letelepített cigányai számára, házakat építtetett, sőt iskolát is alapított.

Az 1893-as, már említett cigányösszeírás a cigány lakosság 95%-át írástudatlannak találja.

Az analfabétizmus ilyen óriási mértéke nem magyarázható a vándorló életmóddal, hisz a magyarországi cigányok 90%-a ebben az időben már letelepedett életmódot folytatott, mindössze 20 ezer fő volt az időszakosan vándorlók száma, s megközelítőleg 9 ezer vándorcigányt tartottak nyilván.

A roma/cigány népesség iskolázottsági helyzete a XX. században

Az 1907/1908-as tanévi statisztika szerint a tanköteles korú cigány gyermekeknek 10%-a jár iskolába, ők is többnyire rendszertelenül. Az 1900-as években tovább folytatódott a cigányiskolák létesítése; 1909-ben Arad megyében Pankóta és Ószentanna kérelmezi, hogy cigányiskolát hozhasson létre. Megszervezik az ország első, egész napos (napközi ellátást is nyújtó) iskoláját.

1938-ban megkezdí működését a bicskei cigányiskola, 1941-ben Pankasz község állít fel külön iskolát a cigány tanulók számára.

1956-ban Kiskundorozsmán indul 8 évfolyamos osztatlan, a törzsiskolától leválasztott (25 évig működő) cigányiskola.

Szerte az országban szerveződtek a cigányiskolák, melyek alapítását az MSZMP KB PB 1961. évi határozata felgyorsította. A kommunista párt ugyan célul tűzte ki a cigányok helyzetének javítását, de a megoldási módok elhibáztak voltak, s súlyos következményeit a mai napig érezzük. Megindult ugyan a gyermekek tömeges beiskolázása, országszerte cigányiskolákat, cigányosztályokat hoztak létre a cigány gyermekek oktatására. E szegregált, elkülönített oktatási formából elméletileg ugyan volt átmenet az ún. „normál” osztályokba, gyakorlatilag azonban ez nem működött. A szegregáció ugyanis nem egyszerűen külön iskolát, külön tantermet jelent, hanem jóval gyengébb színvonalú oktatást, csökkentett tananyagot (50%), a tantárgyi minimum nyújtását, a tantermek hiányos felszereltségét, szaktanárok, szakórák hiányát.

Jelentős visszahúzó erőnek számított gyakran a tanulási motiváció hiánya is úgy a szülők, gyerekek, de az oktatás egyéb szereplőinek részéről is. Az iskolák működéséhez a helyi tanácsok gyakran nem nyújtottak anyagi támogatást, de nehezítette a felzárkóztatást még a szülők oktatástól való idegenkedése, ellenkezése. A telepek nagy távolsága az iskolától, a telepí utak rossz minősége, a gyermekek gyenge egészségi állapota, hiányos szókincse és beszédkézsége, a hivatalos részről tapasztalható engedékenysé, a tanulmányok alól történő indokolatlan felmentés (melyek következtében a cigány gyerekek megrekedtek az alsó tagozat osztályaiban), illetve a kiségitő iskolákba, osztályokba utalás, ami nem ritkán etnikai alapon szelektált, mind hozzájárult a cigányság tömeges, általánosnak mondható aluliskolázottságához.

A hetvenes évekre mégis javulást sikerült elérni; a cigány gyermekek 15 %-a eljutott a negyedik osztályig, s e diákok 40%-a hatodik osztályba is lépett. Az 1985/86-os tanévben már 43,7%-uk elvégezte a nyolc osztályt (a nem cigány gyermekek 89%-a).

A nyolcvanas években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az alacsony iskolázottság, a nagyfokú iskolai lemorzsolódás összefüggésben van az elkülönített oktatással. 1983-ban az Országos Pedagógiai Intézet elé került az az előterjesztés, melyben megállapítják, hogy az 1961-es párthatározat értelmében létesült cigányosztályok nem teljesítik a hozzáfűzött reményeket, inkább a szegregáció, mint a felzárkóztatás eszközeivé váltak. Az elkülönített oktatás azonban egyre nagyobb gyermekszámmal tovább folytatódott.

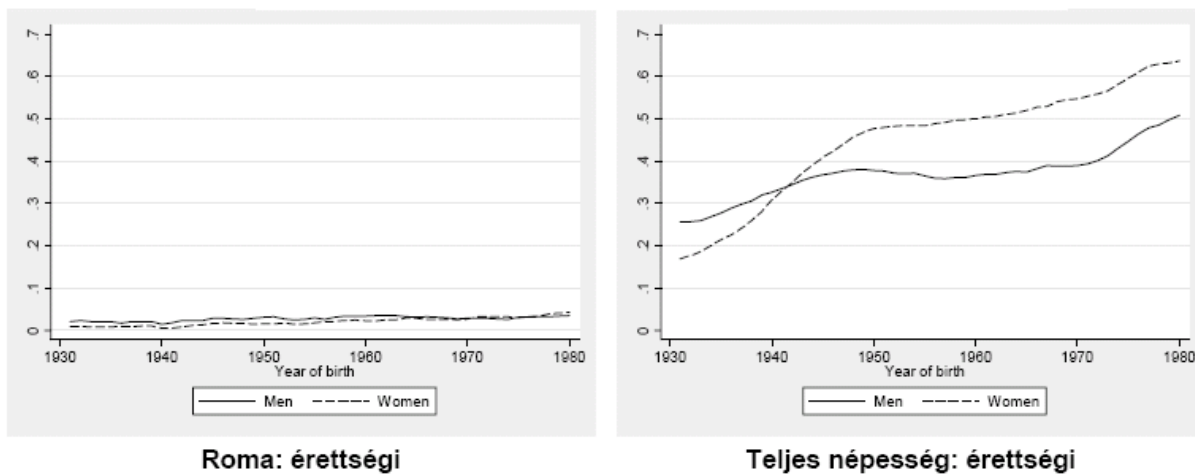
A kilencvenes évek elejére a nyolc osztályt elvégzettek aránya 45-50%, a többségi társadalomban szinte 100 %; azaz az általános iskolai arányok javulása ellenére tovább szélesedik a távolság a többség és a kisebbség között. Megváltozott a roma szülők körében az iskolázottság értéke; míg a hetvenes és nyolcvanas évek között a nyolc osztály elvégzése egyértelműen felemelkedést jelentett, a

nyolcvanas évektől a cigányság úgy érzekelte, hogy a nagy erőfeszítést kívánó általános iskolai végzettség már „alig hoz hasznot” (Forray 2003).

A kilencvenes évekre a többségi társadalomban a középfokú oktatásban való részvétel szinte általános, a cigányság esetében még a nyolc osztály elvégzése is csak kívánalom.

A legdrámaibb különbséget a középiskolai és felsőfokú továbbtanulási arány mutatja a két csoport között. Az 1970-es évektől országosan növekedett az érettségit megszerzők aránya (1.sz. diagram) a cigányok azonban lemaradtak, s így kevés fiatal jutott be közülük a felsőoktatásba.

1.sz. diagram Az érettségi aránya a cigány és nem cigány népesség körében Forrás:Kertesi-Kézdi 2006.

A felsőoktatásban továbbtanuló cigány hallgatók aránya 1993-ban mindössze 0,22%.

A magyarországi cigányság mai oktatási mutatói

A kilencvenes évektől kettős arcát mutatja a cigányság oktatásának alakulása; egyrészt lényegesen nő a felsőoktatásba bekerülő roma/cigány diákok aránya; 2005-ben a hallgatók 2%-a vallotta magát e kisebbséghez tartozónak (Havas és Liskó 2006). Ugyanakkor tovább nőtt a szegregáció mértéke; 1991-ben a roma/cigány gyermekek 32%-a, 2007-ben 61,5%-uk tanult szegregált körülmények között.

A legújabb kutatási adatok szerint (Kertesi és Kézdi 2006) ma hazánkban:

- legalább 180 cigány többségű általános iskola van
- közel 3000 cigány többségű osztály
- 1200 homogén cigány osztály (80-as évek elején 150 volt)
- a cigány tanulók egyharmada szélsőségesen elkülönített körülmények között tanul.

Az elkülönített oktatásnak meg is van az „eredménye”: bár mára a roma/cigány gyermekek 80%-a elvégzi az általános iskolát (ha nem is 14 éves, de 18 éves korukig), csupán 20%-uk megy középiskolába, s kevesebb, mint 10%-uk érettségizik.

A burkolt szegregált oktatás közismert módjai a gyógypedagógiai osztályokban ill. a speciális iskolákban való tanítás.

Gyógypedagógiai oktatásban részesül:

- az összes általános iskolás 3,6%-a
- a cigány általános iskolások 23,2%-a.

2004-ben hazánkban 799 homogén cigány gyógypedagógiai osztály működött. Fogyatékosná nyilvánításban igen előkelő helyet foglalunk el; a cigány gyermekek aránya 100 fogyatékos gyermek között európai átlagban 2-3, nálunk 20.

Az oktatási szegregáció – bármilyen köntösbe is csomagolják – az esélyegyenlőtlenség „melegágya”; felerősíti a társadalom polarizálódását, egyre magasabb falat emel a többség és a kisebbség közé, megakadályozza, hogy a roma/cigány gyermekek sikeres és eredményes iskolai pályát fussanak be, piacképes szakmához jussanak, bekerüljenek a felsőoktatásba.

Az elmúlt évek, évtizedek kedvezőtlen oktatáspolitikai döntéseinek is szerepe van abban, hogy a cigányság iskolázottsága e kedvezőtlen képet mutatja s hogy a mai magyarországi 19-70 év közötti cigány népesség 90-95%-a analfabéta vagy funkcionális analfabéta! (Ambrus 2001).

Tíz év alatt (1993-2003) elért eredmények (Kertesi-Kézdi 2006):

- 18%-kal nőtt a cigányság körében a nyolc osztályt elvégzők aránya
- ugyanakkor 4%-kal csökkent a szakiskolát végzettek és érettségizettek aránya
- 32%-kal nőtt a középiskolát végzettek aránya az országban
- tíz év alatt 27%-kal nőtt a cigányság lemaradása az érettségit adó képzések tekintetében.

2006-ban:

- nem cigány fiatalok több, mint 95%-a érettségizik majd továbbtanul
- cigány fiatalok többsége nem érettségizik, s elenyésző a továbbtanulás.

Felsőoktatás

- 1993-ban felsőoktatásban tanuló cigány fiatalok aránya 0,22% volt,
- 2005-ben a felsőoktatásban tanulók 2%-a vallotta magát cigánynak/romának (Szabóné 2008).

A változás eszközei; deszegregációs törvény, paradigmaváltás az oktatásban, a cigánysággal való kapcsolatban, ösztöndíjak, tanodák, programok

A hazai roma/cigány kisebbség oktatására vonatkozó adatokat tekintve megállapítható, hogy - bár javulás történt a felsőoktatási mutatókban és az általános iskolát elvégzők arányában – a helyzet továbbra is elkeserítő, tovább mélyül a szakadék az iskolázottság, képzettség tekintetében (is) a többség és a kisebbség között.

A növekvő társadalmi feszültséget is tekintve, egyre sürgetőbb össztársadalmi érdek a cigányság iskolázottsági mutatóinak jelentős javítása, melynek feltételei: a szegregáció mindenféle formájának felszámolása, minőségi oktatás biztosítása, a mélyszegénység okozta – melyben a hazai cigány családok 60%-a él - „szegénykultúrából” fakadó eltérő szociokulturális háttér kompenzálása korai, több éven keresztül tartó és rendszeres óvodai neveléssel. Mindezek mellett elengedhetetlen az interkulturális szemlélet és gyakorlat bevezetése a közoktatásba, valamint tanodák működtetésével, ösztöndíjakkal a cigány diákok képzésének támogatása.

A szegregált oktatás felszámolásának jogi szabályozása már a 2000-es évek elején megszületett; A Közoktatási Törvénybe 2003. IX.1-i hatállyal bekerült a hátrányos megkülönböztetés fogalmi tisztázása, majd a Törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 2003/CXXV.tv. hatályba lépésével az egyenlő bánásmód követelménye a közoktatásban jogalapot teremtett a szegregáló önkormányzatok és iskolák elleni fellépésre. Mindezek mellett a 2003/2004-es tanévtől kezdődően képesség-kibontakoztató és integrációs felkészítés címén normatívákat is rendeltek

a feladat mellé. Háromszoros normatíva a halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) gyermekek után akkor jár az iskolának, ha e gyermekek tanulócsoporton belüli aránya nem haladja meg az 50%-ot. (Így kiküszöbölhető a cigányosztályok működtetése.)

A 2007-től életbe lépett deszegregációs törvény pedig előírja: a körzeten kívüli jelentkezők esetében az iskolai felvételnél előnyben kell részesíteni a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeket, valamint a beiskolázási körzeteket úgy kell meghatározni, hogy a szomszédos körzetekben élő HHH gyermekek aránya közötti különbség maximum 25% lehet. (Ez az intézkedés a „spontán” szegregációt igyekszik lefékezni ill. visszafordítani).

A törvényi szabályozás ellenére, ma még igen nagy a szegregált iskolák, osztályok aránya Magyarországon; társadalmi konszenzus még nem alakult ki, az integráció-szegregáció kérdése gyakran pártpolitikai csatározások függvénye, s az elmúlt évtized oktatáspolitikája – amely tömegesen vont a össze, szüntette meg a kisiskolákat, óvodákat országszerte – igen gyakran az elkülönített oktatást segíti elő, a meghirdetett integrált oktatás ellenére. A szakmai hozzáértés és elköteleződés hiánya gyakran csupán az un. „hideg”, „rideg” integrációt képes megvalósítani, ami egyértelműen kudarcra ítélt, s csak arra jó, hogy ellenséges indulatokat szítson, s a szegregációt helyeslők hangját erősítse. Vannak azonban már jó példák, a sikeres integrációt megvalósító települések közül kiemelkedik Hódmezővásárhely, Szeged, Kiskunmajsa, s néhány Zala megyei település.

Az eredményes szociális interakció - a cigány gyermekek esetében nélkülözhetetlen óvodáztatás – ma már köztudottan a sikeres iskolai életút alapja. Ma azonban Magyarországon olyan mértékű az óvoda ill. óvodai férőhely hiánya, ami évente 5000 gyermek felvételi elutasításához vezet. S ezek nem elsősorban cigány gyermekek! Ők többnyire nem is jelentkeznek, hisz a hazai cigányság legnagyobb része az ország azon régióiban, kistérségeiben él, ahol már oktatási intézmények nincsenek; Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Dél-Dunántúl (Somogy, Baranya) és Észak-Alföld (Szabolcs-Szatmár-Bereg). A kormányzat többször deklarálta, hogy 2010-re mindenki számára elérhetővé kell tenni az óvodai ellátást; helyhiány miatt senkit nem lehet elutasítani. A lázas óvodabővítésnek, óvodaépítésnek azonban semmi jelét nem látni.

A törvényi szabályozás és férőhelyek biztosítása mellett nélkülözhetetlen a pedagógiai gyakorlatban a szemléletváltás; a kompenzatórikus gondolkodásmód, gyakorlat, hozzáállás helyett az interkulturális szemlélet megjelenése. E paradigmaváltás azt jelenti, hogy a hiányok helyett az értékekre épít az oktatás, nevelés; azaz az egyoldalú értékrend (fehér, középosztálybeli) helyett a másik kultúra értékeinek felismerése, kultúrák kapcsolódása, megtermékenyítése egymás által. Rendkívül fontos mindezek mellett a mentor és ösztöndíjprogramok elindítása – ezek hazánkban már többé-kevésbé működnek-, együttműködés a helyi cigány szervezetekkel, szülőkkel (telepi-napok, iskolában cigány-nap stb.) A szemléletváltás mellett – ahol működik – igen sikeres a befogadó, inkluzív pedagógiai módszer, mely által az iskola alkalmassá válik minden egyes gyermek nevelési szükségleteinek kielégítésére. A pedagógiai gyakorlatban olyan módszerek jelennek meg hangsúlyozottan, mint pl. a hagyományos frontális tanítás helyett, mellett a projektmódszer.

A sikeres oktatás érdekében kívánatos lenne, hogy a leendő pedagógusok elsajátítsák ezeket a módszereket, megismerjék a cigányság kultúráját, szokásait, s képzésük alatt kapcsolatba kerüljenek cigány gyermekekkel, családokkal. Sajnos, ma ez még igen kevés helyen szerepel a hazai pedagógusképzésben.

A Tanodák az otthonról hozott hátrányok kompenzálásában nagy szerepet játszanak, Magyarországon erre néhány jó példa már található, ezek egy része állami, más része egyházi alapítású és fenntartású; Józsefvárosi Tanoda, Kedves Ház Nyírtelek, Harmadik Világ Szegényeinek Misszionáriusai által működtetett Tanoda Budapest VIII. ker.-ben, Alsószentmártoni Missziós Ház és Óvoda.

Egyedülálló és kiemelkedő szerepet játszik a cigány gyermekek továbbtanulásában az 1994-ben alapított pécsi Gandhi Közalapítványi Gimnázium, mely Európában az első, s mindeztáig egyetlen cigány gimnázium, melynek célja a gyerekek eljuttatása az érettségihez, szakmához, ill. a legjobbaknak a felsőoktatásba segítése. Az iskolának köszönhető, hogy a Pécsi Tudományegyetemen igen jelentős a cigány származású hallgatók, sőt oktatók aránya, s a Phd-képzésekben is egyre többen vesznek részt közülük.

A lemorzsolódó, oktatásból kieső gyermekek, fiatalok ill. idősebbek részére a Második Esély iskolák adnak lehetőséget a felzárkózásra, ill. a Jezsuiták által létrehozott Szeretet Iskolája, mely analfabéta, 1-2 osztállyal rendelkező idősebb embereket tanít, s teszi lehetővé számukra a nyolc osztályos végzettségig megszerzését.

Ma már közgazdasági számítások (Kertesi, Kézdi 2006) is igazolják, hogy a hátrányos helyzetű és roma fiatalok érettségihez való eljuttatása igazi „befektetés”, bőségesen megtérül az egész ország számára.

Magyarországon – a térség országaihoz hasonlóan – igen nagy feladat a roma/cigány népesség oktatási esélyegyenlőségének megvalósítása, melynek jelentőségét a humánus indítékok mellett az alábbi mondat is hangsúlyozza:

„A jövő számos kihívásai közül talán az oktatás a leginkább nélkülözhetetlen ütőkártya a kezünkben, amelynek segítségével az emberiséget a béke, a szabadság és a társadalmi egyenlőség felé terelhetjük.”
(Delors-jelentés)

Irodalom

Ambrus Péter (2001): Cigányság és iskola. Iskolakultúra 8., Pécs

Forray R. Katalin - Hegedűs T. András (2003): Cigányok, iskola, oktatáspolitikai. Új Mandátum Kiadó, Budapest

Havas Gábor - Liskó Ilona (2006): Iskolától a szakmáig. Új Mandátum Kiadó, Budapest

Kertesi Gábor - Kézdi Gábor (2006): A hátrányos helyzetű és roma fiatalok eljuttatása az érettségihez. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek BWP 2006/6. Corvinus Egyetem, Budapest

Szabóné Kármán Judit (2008): A roma/cigány népesség helyzete. In: Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó, Budapest, 415-427.